

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
İSLÂM İLİMLERİ ENSTİTÜSÜ YAYINLARI — SAYI : 5

İSLÂM İLİMLERİ ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

V

Müdür
Prof. Dr. Hüseyin ATAY

ENSTİTÜ YÖNETİM KURULU

Müdür

Prof. Dr. Hüseyin ATAY

Genel Sekreter

Doç. Dr. Mustafa FAYDA

Üyeler

Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN

Prof. Dr. Mehmet S. HATİBOĞLU

Dergide yayımlanan yazıların bilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir.

EHL-İ KİTABA KARŞI İSLÂM POLEMİĞİ

II.

IGNAZ GOLDZİHER (1850-1921) Çev. Doç. Dr. CİHAD TUNÇ

360 Yukarıda [I. kısımda] gördük ki, arablarda tarih kitabiyâ-
20 tının ortaya çıkışı, Ehl-i Kitabın yazılı kaynaklarını daha yakın-
dan tanımayı gerektirmiş ve Kitab-ı Mukaddesle ilgili eserlerin
muhtevasına dâir daha önceki sathî şekle galebe çalan daha güçlü
bir teşebbüse geçilmiştir. Bu âni değişikliklerin meydana gelme-
sinde, bu ilerlemenin ortaya çıktığı Abbasiler devrindeki müslü-
man ediblerin alâka ve zevklerini seve seve yabancı dildeki kitab-
lara çevirmiş olmalarının ve Kitab-ı Mukaddesle ilgili bilgiler için
Suriyelilere (Kitab-ı Mukaddes mütercimi Honey'n'e) medyun
olmalarının büyük dahli olmuştur. Öğrenmek hususunda hırslı
olanlar Eski ve Yeni Ahid'in tefsiriyle ilgili dersleri dinlediler ve
kütübhane hazineleri bu tetkikler için gerekli malzemeyi temin
ediyordu¹. Ca'fer el-Bermeki'nin muasırlarından birisi, yâni okuma
yazma bilmediği söylendiği halde, Aristo'nun eserlerini ezbere
bildiğini iddia eden ve ona reddiye yazmaya yeltenen Nazzâm
lakabıyla meşhur İbrahim* es-Seyyâr, tabakat müellifi Taşköprü-
zâde'nin naklettiğine göre,² Tevrat ve İncili bütün şerhleriyle
birlikte hıfz etmişti. Daha sonraları meşhur mütekellim Fahreddîn
er-Râzî arşla ilgili olarak Tevrat'tan nakilde bulunur ve bir mü-

* Tabakât kitablarımızda "İbn", dir. Çeviren.

1 el-Bikâî (Steinsehneider'de S. 391), İbn Hallikân, Nr. 757'te atıfta bulunur.
Bu münasebetle *Kitâbu'l-Eğânî*, XX, S. 78'e, ki orada Nesebci Ebû 'Uheyde,
Abân b. 'Abdu'l-Hamid el- Lâhiki'den şunları rivayet eder, dikkati çekmek istiyorum:
هو واحد يهود وهذه منازلهم فيها أسفار التوراة وليس فيها مصحف ووضح الدلالة
على يهوديتهم ان أكثرهم يدعى حفظ التوراة ولا يحفظ من القرآن ما يصلح به.
Yahudiliğe mensûb olmayı ciddiye almamak gerekir, fakat Tevrat'ta bulunması
ve bununla meşgul olmaları dikkate değer bir husustur.

2 eş-Şekâ'iku'n-Nûmâniye (Viyana Saray Kütüphanesi Yazmaları Mxt, nr
464) I, vr. 22 v: وذكر القاضي في طبقاته انه لا يكتب ولا يقرأ وقد حفظ القرآن
والتوراة والإنجيل وتفسيرها مع كثرة حفظه لأخبار والأشعار،

nasebetle bütün kitabı ezbere bildiği için gurur duyduğunu ifâde eder.³ Bu çeşit malumatın yanı sıra, sahih kitapların şekil ve bölümleri hakkında daha iyi beyanlar bulabileceğimizi umuyoruz. Hadîs şeklindeki eski beyanlar önemsenmez oldu, fakat şüphesiz tamamen ortadan kaldırılmayıp önceden olduğu gibi muhafaza ve nakle devam edildi ve fakat **İbnu'n-Nedim**,⁴ **Makrîzî**,⁵ **Sehâvî**⁶ ve **İbn Haldûn**⁷ tarafından da ifade edildiği üzere şer'î beyanlarla bunlar arasında herhangi bir mübâyenet mevcut değildi.

Tarih – kısmen de bibliyografi – ilmi (Fihrist), mezkûr eserler hakkındaki malumata istinad eden şer'î kitaplarla ilgili daha doğru bir haberin zaruretini ısrarla tavsiye ettiği ve yukarıda gördüğümüz gibi ciddi bir şekilde ortaya çıkardığı zaman, Ehl-i Kitaba karşı olan müslüman polemik kitâbiyatının gelişmesiyle Kitab-ı Mukaddesle ilgili kitapların, hatta hem onların tarihi olmayan kısımlarının, hem de Kitab-ı Mukaddese göre düzenlenen kitâbiyatın mündericâtına olan tam bir nüfûzun daha büyük bir mükemmelliğe ve yaygınlığa ulaştığını görürüz. Bay **Steinschneider**, elimizdeki eserin esas bölümünde, bu ve hatta muarız kitâbiyatın tam bir bibliyografisini takdim ederken, aynı zamanda, bu sâhanın mahdûd tesir çevresinin bibliyografik bir tamamlayıcı külliyyata açık olduğunu da ortaya koymaktadır. Şüphesiz bu zât, şîi polemicilerin bibliyografisinden anlaşılacağı üzere,⁸ onların mevcut olan eserlerinden faydalanabilmiş değildir.

3 el-Kazvîni [Zekerîyya b. Muhammed b. Mahmûd ö. 682/1283], II, s. 253 (bak. İlâve I.).

4 *Fihrist* I, s. 22. 0, her biri iki bölümden ibaret olan beşte bir içindeki Pentat [kitabının] Girişini zikrediyor. Bu giriş, islâm ilâhiyâtlarına Kur'âna istinaden (tahrif) taklid edilmiş görünüyor, sâdece onlara göre her beşte bir, ilgili bir bölümü değil, aksine kitabın aynı bölümlerinin cinslerine uygun kombinasyonlar taklid edilmiş (Nicoll. s. 191), şöyle ki, umumiyetle önceki üç münzel kitabın yerine kâim olan şeylerin Kur'ânda mevcut olmasıdır (İtkân, s. 132).

5 *Kıptî Tarihi*, Wüstenfeld neşri (Göttingen 1847) s. 80. سفر بنيامين
(Wüstenfeld, "Bünyamin'in Kitabı") diye tercüme etmesi, şüphesiz Dîbhre hayyâmîn' den bozmadır, kşl. Rödiger, *De origine et indole...* s. 55'le. **İbn Haldûn** bu isim için بر يا يامين diyor.

6 *İrşâdu'l-Kâsîd* (Kelkutta 1849. Bibl. İnd. VI, nr. 21) s. 54 v.d. أخبار الحكماء قبل الملوك yerine أخبار الحكمة okunmalıdır (Hâkimler Kitabı).

7 *Prolegomm.* [Mukaddime] Not. et Extr. XVI, s. 419. I. Kroniklerin Kanonu pek sıkı olarak Haşesistan kilisesine âittir; kşl. Dillmann, *Ewald's Jahrbüchern V* (1853) s. 147; bilhassa Süleyman'la ilgili beş kitapları.

8 Tûsi'nin *Şeyhler Kitabı*, Nr. 109. 559. 622.

İbn Hacer Askalânî'nin Hicrî VIII. asrın ileri gelen müslümanlarına dâir olan tabakatını (*ed-Dureru'l-Kâmine*.... Viyana Kraliyet Kütüphanesi Yazmaları Mixt. nr. 245) tétkikimiz sonunda **Steinschneider**'in bu bibliyografik tesbitlerine aşağıdaki notları ilave etme imkanımız olmuştur: I. fol. 194 r. de **Şihâbe'd-dîn Ahmed b. Yûsuf es-Sâdi el-Harrânî** (ö. 746 / 1345) ile bir Nestûrî arasında teâtî edilen dinî polemikle ilgili edebî bir mektup zikrediliyor ki, bu Nestûrî, şayed **Şihâbe'd-dîn** ona cevap verip müşkil-lerini hallederse, müslüman olacağını bildirir. **Şihâbe'd-dîn** bunlara cevap verir, fakat Nestûrî, islâm olacağı yerde kaçıp gider:

وله رجالة⁽¹⁾ ارجوزة اجاب فيها جمال الدين النسطوري نصراني عن مسائل مشكالة كتبها اليه منظومة وشرط انه اذا اجاب⁽²⁾ عنها وحل مشكلاتها اسلم فلما اجابه عنها كلها هرب هكذا نقلت من خط الشيخ بدر الدين ابن سلامة المارديني نزيل حلب.

Yazmanın pek kötü olan durumu, kat'iyetle dinî bir özellik taşıyan bu edebî polemîğin burada bir örneğini vermeyi mümkün kılmamıştır. -III. fol. 167 v.* dinî polemik bir eser olan *Minhâcu'l Envâr*,** **Muhammed b. Saîd b. 'Abdullâh el-Halebî** (takriben 740 Hicrîde yaşadı) tarafından zikredilir:

رأيت له جملة⁽³⁾ (جمعة Cod. ⁽⁴⁾) في مخالفة اهل الكتاب وغيرهم من الكفار وسماه منهاج الانوار⁽⁵⁾ ذكر فيه مباحث حسنة وفوائد متقنة يدل على معرفة وتبحره،

Steinschneider'in eserinin işaret edilen bölümü iki kısma ayrılır: 16- 110 sayfeler arasında 88 adet polemik eser (ki bu rakamlardan bazılarında iki eser vardır) alfabetik olarak, arabça isimleriyle kayıd ve tarif edilir, sonra 110 - 161 sayfeler arasındaki II. bölümde müellif ismine göre alfabetik olarak, isimleri kat'î tesbit edilememiş eserler ve sonunda anonim olanlar bir araya getirilmiştir; nr. 89 dan 151'e kadar ilavelerde de (S.: 389-403)

* [IV/r. 3715] Çeviren.

** [Ebrâr, olmalıdır]. Çeviren.

(1)	[Matbu' nüshada: رسالة]	Çeviren.
(2)	[Matbu' nüshada: أجابه]	Çeviren.
(3)	[Matbu' nüshada: جزء]	Çeviren.
(4)	[Matbu' nüshada: جمعة]	Çeviren.
(5)	[Matbu' nüshada: انوار]	Çeviren.

20 paralel numara yer almaktadır. Her şeyden önce burada biz, ayrıca din kardeşlerinin fikrî hayatına pek müessir olan, bununla beraber bu güne kadar pek iyice tetkik edilememiş bulunan bu kitâbiyatın mevcudiyetine dâir umumi malumat ediniyoruz. Muhtemelen müellif bu öylesine önemli ve ilgi çekici kitabın diğer pek çok okuyucuları ve kullananlarıyla birlikte, kitabında her iki bölümde de alfabetik sıralamayı kendine harfiyyen prensib ittihaz etmesinden üzgündür. Şayed islâm lehindeki polemîği islâm aleyhine olandan ayırmak suretiyle ayrıca, eserdeki tarihî bir endeks ile (s. 426 v.d.) noksanlığı kısmen giderilmiş olan malzemenin tarihî bir şekilde sıralanışıyla ve bizzat müellif tarafından alışılmış bir intizam ile yapılmış iki Register vasıtasıyla müellif isimlerinin ve eser isimlerinin kolayca bulunmasına imkan verilerek eser tanzim edilmiş olsaydı, aynı zamanda edebiyat tarihi noktayı nazarından bu polemik kitâbiyatın değeri daha da arttırılmış olurdu.

İslâm tabakateci **İbn Hallikan**'ın görüşüne göre, Endülüslü zâhirî **Ebû Muhammed İbn Hazm** (ö. 457/1064), Ehl-i Kitaba karşı sistemli bir polemik yazan islâm ilâhiyatçılarıнын öncüsüdür. **Steinschneider**'in bir kitabında görüldüğü gibi **İbn Hazm**'dan önce milâdî 9. ve 10. asırlarda Ehl-i Kitaba karşı, bilhassa hristiyan inancına karşı yazılmış reddiyeler mevcut idi (**el-Varrak**, ö. 861, nr. 124; 813-87 arasında yaşamış filozof **Kindî**, nr. 122; **Hassan b. Eyyûb**, ö. 987'den önce nr. 104). XI. asırdan önce yazılmış bulunan bu kitablardan edindiğimiz malumat bizi, islâm polemîğinin esas noktasını teşkil eden "tebdil meselesini" ilk defa sistemli bir şekilde inceleyen ve bütün şumûliyle ele alanın **İbn Hazm** olduğunu farzetmeye sevkeder. O bu meseleyi önce

اظهار تبديل اليهود والنصارى للتوراة والانجيل وبيان تناقض ما

isimli eserinde ele aldı.

Bu eser **Steinschneider**'de nr. 6, s. 22'de geçer ve biz bu kitabın ismine biraz aşağıda tekrar temas edeceğiz. Mezkûr eser müstakil olarak mevcud değildir, yani en azından isbatı mümkün değildir ve Sayın müellif, esasen kaybolmuş olan **İbn Hazm**'ın bu eserinin, aynı âlimin sadece Ehl-i Kitabı değil de kendisince bilinen bütün dinleri polemik bir tarzda ele aldığı mufassal bir eserine – ki bu hususiyet tam takdir edilememiştir – , yani **İbn Rüşd**'ün *Kitâbu'l-Milel ve'n-Nihal* diye naklettiği,⁹ (**Steinschneider**, nr. 77, s. 99

9 Destructio destructionum pars altera, disp. IVf. 351.

v.d. imda kaydetiği) eserine bütün muhtevasıyla alınmış olduğu görüşünü çok seneler önce beyan etmişti; Sayın müellif, s. 140 da bu farâziyeyi hatalı olarak gösterip *İzhâru Tebdîlî'l-Yehûd ve'n-Nasârâ*..... adlı eserin her hâlükârda kaybolmuş olan, Yahûdî *Nagdela*'ya karşı yazılmış bir reddiye ile aynı olduğunu farzetmekle kendisine haksızlık etmiş görünüyor. Şayed Sayın müellif *Kitâbu'l-Milel*'in Ehl-i Kitaba karşı yapılmış kısmının ikinci bir nüsha haline konulmuş tercümesini tekrar gözden geçirseydi, önceki doğru görüşünü muhafaza etmekte devam ederdi, ki bu kısım muhtevasına göre, *İzhâru Tebdîl*... isimli eserden beklenen şeylerin hepsini tam olarak arz etmektedir. **İbn Hazm**'ın külliyatındaki her fırkânın durumunu ele alacak olursak, her şeyden önce bu eser rehberlik vazifesi görecektir. Nitekim *Kitâbu'l-Milel*'in bir bâbına verilmiş olan aşağıdaki başlık okunacak olursa,

364 bu husus daha da açıklık kazanacak ve *İzhâru Tebdîl*... 'in bâb-
24 resini açıklama gayretine matuf olduğu görülecektir: في مناقضات ظاهرة وتكاذيب واضحة في الكتاب الذي يسميه اليهود التوراة وفي سائر كتبهم وفي الاناجيل الاربعة يتيقن بذلك تحريفها وتبديلها وانها غير الذي انزل الله عز وجل.

Şurası da hayret-i mucibtir ki, şayed böylece isimlendirilmiş olan bir bâb, gerçekte *İzhâru Tebdîl*... 'den ayrı olmuş olsa, **İbn Hazm** bu bâbta benzer temayüldeki bir bölüme atıfta bulunmazdı, isterse bu bölüm sonradan *Kitâbu'l-Milel* olarak¹⁰ yazılmış olsun. Bu durumu ben aşağıdaki gibi tasavvur ediyorum. **İbn Hazm**, Ehl-i Kitaba karşı reddiye olarak önce *İzhâru Tebdîl*... 'i yazdı, daha sonra diğer dinlere ve mezheplere karşı olan polemliğini yazdı ve *İzhâru Tebdîl*... 'in hepsini hemen uygun bir bâb olarak *Kitâbu'l-Milel ve'n-Nihal* adlı büyük eserine aldı. Herkes bu hareket tarzını pek tabii bulur, zira şark kitabiyatında bu tek vâkıa değildir. *Nagdela*'ya karşı yazılmış reddiye ile *İzhâru Tebdîl*... 'in aynı olduğunu farzetmek iki bilinmiyenli bir denklemdir ki, bu hususta müellifin aynılığı dışındaki bütün deliller eksiktir.

İslâmın ilk günlerden itibaren Ehl-i Kitaba karşı girdiği polemğin nüvesini onların kendi, münzel kitaplarını tahrif, tebdil ve tağyir ettikleri şeklindeki esas suçlama teşkil eder. İslâmın ilk devirlerinde pek genel olarak yapılmış olan bu suç-

10 Leiden Yazmaları, vr. 86 r. [*Kitâbu'l-milel*, I, s. 116].

lama, tebdil keyfiyetinin teferruatına inmek ve onu açıklığa kavuşturmak maksadıyla bu kitaplar hakkında daha doğru bilgi edindikten sonra belirli bir şekle ulaşabildi. Neticede islâm ilâhiyatının büyük temsilcilerinin tebdil ve tağyirin nasıl tasavvur edileceği ve bunlardan ne anlaşılabileceği gibi ana prensiblerde tam bir ittifak halinde olmadıkları ortaya çıktı. Sayın müellif **Steinschneider**, s. 322'de (kşl. s. 392 **el-Bikâ'i**'den alınan hülûsa ile) tebdil'le ilgili ihtilafı çok kısa aksettirmektedir. Bu hususta teferruata girmek, islâm polemiğinin mahiyetini öğrenmek bakımından bizce önemli görülmektedir. Bu polemik iki esas istikâmet göstermektedir: İlkinde, *Kitab-ı Mukaddesin* tebdil, tahrif veya kasıtlı te'vili ithamı daha yumuşak olarak ele alınır; daha ziyade bu, metin-

365 lerin sıhhatlerini temin için rivayetin kesiksiz (تواتر) oluşuna hu-

25 susi itibar gösterileceği dikkate alınarak, Ehl-i Kitabın *Kitab-ı Mukaddes* metnini Allah'ın peygamberlerine inzal ettiği şekilde değiştirmeden rivayet etmiş olacağı düşünülmektedir. Yalnız kitapların te'vilinde yanlışlık yapılmış ve Hz. Muhammed'in gönderileceğiyle ve islâmın gerçek din oluşuyla ilgili yerlerin daha derinlemesine ve daha doğru bir te'vili yapılması gerekirken Ehl-i Kitap doğru malumatı kasden yanlış bir tarzda te'vil etmiş olacaktır. Bu görüşün taraftarları, bu kabil yerleri kontrol ederek kendi doğru tefsir tarzlarını islâmda muteber kılmayı vazife edindiler.

İbn Hazm'ın dahil olduğu diğer görüştekiler, tebdil hakkındaki bu anlayışı reddeder ve şimdiki Tevrat ve İncil metinlerinde bulunmayan fakat Kur'anın bunlardan yaptığı nakillere bilhassa işaret ederek metnin bizzat tebdil edildiğini ileri sürerler. **İbn Hazm** bu meseleyi daha yumuşak olan ilk anlayışa aykırı olarak daha eserinin başlığında ele alır. Sayın müellif **Steinschneider**, (s. 22'de) *İzhâru Tebdil*... başlığını şöyle tercüme eder: "Ya-hûdî ve Hristiyanların Tevrat ve İncil'de yaptıkları tebdilin izhârı ve bu noktada, ellerindeki kitaplarda mevcut tenâkuzların te'vil götürmeyecek şekilde beyânı". Sayın müellife göre **İbn Hazm**, bu araştırmasında, te'vilde değil de bizzat metinde mevcut tahrifleri tesbit etmek istemektedir, yani bu tahrifler münzel metnin yanlış te'vil edilmesinden ileri gelmiş değildir. Ona göre **İbn Hazm**, daha ziyade, metinlerin değiştirilmiş ve ilaveli olduğunu, münzel metnin kasden tahrif edilmiş olarak verildiğini isbat etmek ister. *Kitâbu'l-Milel*'in ilgili bâbının başlığında olduğu gibi,

bu görüş eser isminin daha geniş ibaresinde daha da açık olarak ortaya konmuştur; ve **يَحْتَمِلُ التَّأْوِيلُ** yerine: **يَتَيَقَّنُ بِذَلِكَ تَحْرِيفَهَا وَتَبْدِيلَهَا وَأَنَّهَا غَيْرُ الَّذِي أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ** şeklinde açıklamıştır. **İbn Hazm** eserinde, ilk görüşe karşı fırsat buldukça kendi mutad dialektik tarzı içerisinde münakaşaya girer; meselâ.

قال أبو محمد بلغنا عن قوم من المسلمين ينكرون بجهلهم القول بان التوراة والانجيل الذين بايدى اليهود والنصارى محرفان وانما حملهم على هذا قلة اهتمامهم⁽¹⁾ بنصوص القرآن والسنة.... ونقول لمن قال من المسلمين ان نقلهم نقل تواتر يوجب العلم ويقوم به الحجة لا شك في انهم لا يختلفون في ان ما نقلوه من ذلك عن موسى عم لا ذكر فيه لمحمد صلعم اصلا ولا انذار بنبوته فان صدقهم هؤلاء القائلون في بعض نقلهم فواجب ان يصدقوهم في سائر احبوا ام كرهوا وان كذبوهم في بعض نقلهم [لو صدقوهم في بعض نقلهم]* وصدقوهم في بعض فقد تناقضوا وظهرت مكابرتهم ومن الباطل ان يكون نقل واحد جاء مجيئا واحدا بعضه حق و بعضه باطل [فقد تناقضوا]* وما ندرى كيف يستسهل مسلم انكار تحريف التوراة والانجيل وهو يسمع كلام الله عز وجل "محمد رسول الله والذين معه اشداء على الكفار"...⁽¹¹⁾ وليس شئ من هذا فيما بايدى اليهود والنصارى مما يدعون انه التوراة والانجيل فلا بد لهؤلاء الجاهل من تصديق ربهم جل وعز ان اليهود والنصارى بدلوا التوراة والانجيل فيرجعون الى الحق⁽²⁾ او يكذبوا ربهم عز وجل ويصدقوا اليهود والنصارى فيلحقوا بهم⁽¹²⁾.

Bu ihtilaf sadece nazari bir ehemmiyeti haiz olmakla kalmayıp ayrıca önemli ameli bir netice de tevliid etmiştir. Birinci görüşe taraftar olanlar, bu kitapların takdis ve tâzimini vecibe sayarlar, zira onlar rivayet ve takdim edildikleri şekilde ilâhî münzel

* Matbu' nüshada bu ilaveler var. Çeviren.

(1) [Matbu' nüshada: إهتمامهم] Çeviren.

(2) [Matbu' nüshada: الحق] Çeviren.

11 48. Feth/ 69.

12 Kitâbul'l-Milel, vr. 86 v. [I, s. 215-216].

kitaplardır, sadece an'anevî te'vil tarzı yanlıştır, fakat metinleri yanlış değildir. Meşhur Şâfi'î Nevevî, sadece Kur'ânı tahkîr edip lafızlarından şüphe edenin kâfir olmakla kalmıyacağını, aynı hisleri Ehl-i Kitabın kitaplarına karşı besleyen de kâfir olacağını söyler¹³. Buna karşılık ikinci görüşün temsilcilerine göre, tahrif edilmiş kitapları tahkîr edip istihzaya maruz bırakmak dinî bir vecibedir ve onlara ilâhî kitaplar diye hürmət göstermek büyük günahdır, çünkü onların müellifi Allah değil, bir veya birden fazla kurnaz hilekârlar ve kötü niyetli tebdilcilerdir. Görüldüğü üzere bu husus İbn Hazm'ın bazı "şiddetli bahis"lerinden kolayca anlaşılabilir. *Kitâbu'l-Milel*, vr. 60r [I, s. 150-151]'de Tevratın bazı aritmetik tenakuzlarına (Widersprüche) işaretten sonra: *وقد قدمنا ان الذي عمل لهم التوراة كان ضعيف البصارة بالحساب وليست هذه صفة الله عز وجل ولا صفة من معه مسكة عقل تردعه عن الكذب وتعمده على الله عز وجل وعن تكلف ما لا يحسن ولا يقوم به*،

فانظروا النتيجة -يرحمكم الله هذه سؤآت: a.g.e., vr. 62r [I,155]:
تشهد شهادة قاطعة صادقة بان صانع ذلك الكتاب الملعون المكذوب الذي يسمونه الجماش ويدعون انه توراة موسى عم انما كان زنديقا مستخفا بالبارى تعالى ورسله وكتبه وحاشى لموسى عم منه،

a.g.e., vr. 74v [I, s. 186] Tevrat'ın (Absurditaeten) saçmalıklarını ve tenakuzlarını saydıktan sonra: *وهذا آخر توراتهم وتماها*
وهذا الفصل شاهد[عدل]* وبرهان تام ودليل قاطع وحجة صادقة في ان توراتهم مبدلة وانها تاريخ مؤلف كتبه لهم من تحرص⁽¹⁾ بجهله او تعمد بكفره وانها غير منزلة من عندالله تعالى [اذ لا يمكن ان يكون هذا الفصل منزلا]* على موسى عم في حياته فكأن يكون اخبارا عما لم يكن بمساق ما قد كان وهذا هو محض الكذب تعالى الله عنه.

كذلك ان جحد التوراة والانجيل او كتب الله المنزل: 13 *Kitâbu'l-Ezkâr*, vr. 59 v: لا يسه الا المطهرون او Kur'ânla ilgili olarak da kullanılmaz, a.g.e., vr. 70r. *ibâresi tabiatıyla öteki münzel kitablar için*

* Matbu' nüshadaki ilavelerdir. Çeviren.

(1) [Matbu' nüshada: تحرص] Çeviren.

Tevratın sadece pek azı takdir-i ilâhî olarak tebdilden masûn kalabilmiştir, ve Hz. Muhammed'in Tevrat'tan naklettiği ve öylece de muhafaza edilmiş olan yerler bu pek az olanlardandır; tebdil keyfiyeti de takdir-i ilâhî icabıdır: v. 85r [I, s. 212]

وقد قلنا آتفا ان الله تعالى اطلقهم⁽¹⁾ على تبديل ما شاء رفعه من دينك الكتابين كما اطلق ايديهم على قتل من اراد كرامته بذلك من الانبياء الذين قتلوهم بانواع القتل¹⁴ وكف ايديهم عما شاء ابقاءه من دينك الكتابين حجة عليهم كما كف ايديهم* [الله تعالى] عن اراد ايضا كرامته بالنصر من انبيائه،

- 368 Bu görüşe taraftar olanlar bu tahrif edilmiş gayı-ilâhî ki-
28 taplarla meşgul olmayı müslümana yasaklarlar (Steinschneider, s. 390), birinci görüşü temsil edenler bunu onlara tavsiye ederler veyahut kararı kendilerine bırakırlar.

Tarihî hadiseleri Tevratın mervî metninden alıp rivayet eden bütün tarihçilerin bu daha yumuşak ve üstelik islâm kitabiyâtında yakın zamanlara kadar temsilcileri bulunan görüşü benimsediklerini kabul edebiliriz. Bunların mütebahhir mümessilleri arasında **İbn Haldun**'u görüyoruz ki, met'in tahrifini değil de, te'vil tahririni kabul ettiğini açıkca söylemektedir. *Tarihî*'nin başında şöyle der (C.II, ed. Bûlâk):

واما يقال من علمائهم بدلوا مواضع من التوراة بحسب اعراضهم في ديانتهم فقد قال ابن عباس على ما نقل عنه البخاري في صحيحه ان ذلك بعيد¹⁵ وقال معاذ الله ان تعد امة من الامم الى كتابها المنزل على نبيها فتبدله او ما في معناه قال وانما بدلوه وحرفوه بالتأويل،

Makrizî'ye göre tahrif suçlaması eski kitaplarla asla ilgili değildir, bilakis *Mişna* ile ilgilidir ki, ona göre bu eser Tevratın ayrılmaz bir bölümüdür.¹⁶ ve *Mişna*, tōra [:Tevrat] ile (Deuteronom [= Mezâmîr] 17, 18) karıştırılmış görünüyor. **Makrizî**, sürgün sırasında, kralların tamamladıkları sahih *Mişna* nüshalarının kaybolduğunu **Hillel**, **Schammaj** ve diğerleri tarafından değiştirilerek

¹⁴ Cod. المثل **İbn Hazm**, Deuteronom. 19, 21'de olduğu gibi bu metne aynı mânâyı vermiş, kşl. Kur'ân: 5. Mâide/49.

(1) [Matbu' nüshada: اطلقهم] Çev. * Matbu' nüshadaki ilave.

¹⁵ Kşl. bizim I. Bölüm, sahife 344'de mülâhazamızla.

¹⁶ Kşl. *Fihrist*, I, s. 22.

ilaveler yapıldığını söyler. Bu hususta 2. Bakara / 73. [79]. âyete dayanır¹⁷. Şehristânî bu ihtilaflı mesele hakkında fikir beyan etmez, sâdece iki görüşü peşi peşine zikreder¹⁸; Beydâvî de tefsirinin pek çok yerlerinde bu veya öteki görüşten yana olduğunu belirtmeksizin her iki görüşe yer verir¹⁹. Buna karşılık Hacı Halife şöyle bir tahminde bulunur, islâmın esaslarından olan namaz, oruc, zekât, hac, âhiret inancı, mükafat ve mücâzat gibi ameller ve akîdeler Tevrat'ta mevcut değildir. Bu durum belki de (Yahûdilerin) tahrifinden ileri gelmektedir²⁰. Hacı Halife'nin görüşü, bizim ulaştırıcı istikâmet diyebileceğimiz üçüncü bir görüşe, dahildir ki, bunu benimseyenler metnin tebdil edildiğini kabil ederler, fakat bu keyfiyeti, diğerleri büyük bir kısmın değiştirilerek rivayet edilmiş olduğunu ileri sürerlerken, kitapların bir bölümüne hasrederler. Bu zâtlara İbn Rüşt'ün dinî eserinde işaret edilir²¹, fakat polemikçiler bâhusus *Kitâbu'l-ecvibetî'l-fâhira anî'l-es'ileti'l fâcira* adlı eserine, Steinschneider'in S. 17 v.d. nda işaret ettiği Ebu'l-'Abbâs es-Sinhâcî ile temsil edildikleri gibi, metnin tebdil edildiğini kabul ettiklerini ifade eden ve buna rağmen Hz. Muhammed'in geleceğine dâir delil olan yerleri bu tebdil edilmiş yazılardan çıkaran polemikçiler ve ilâhiyateîlar tarafından da temsil edilirler. Onlara göre, delil olan bu yerler kısmen tebdil görmüş kitapların el sürülmemiş olarak kalmış kısımlarına dâhildir. Buna karşılık İbn Hazm'ın görüşüne göre, rivayet edilen şekilleri içerisinde Ehl-i Kitabın kitaplarından islâm için delil çıkarıp almak câiz olmaz. Buna mukabil Sinhâcî, Tevratın ilk beş kitabındaki ve İncil'deki islâmî yerleri saydıktan sonra bu hususta şöyle der:

فهذه احد عشر بشارة من الانجيل وتقدمت سبعة من التوارة وهذه بقية التحريف والتبديل سلمت عن ايدى الاعادى الا فكان الامر اشهر والحق اظهر كما قال تعالى "يعرفونه كما يعرفون ابناءهم"، وكذلك اخبر عن اسلم من احبار اليهود والنصارى وانما العدوان ازلت بشارت الايمان.²²

17 *Kitâbu'l-Hitât* (Bûlâk neşri) II, s. 475.

18 Cureton neşri, s. 165, 2 v.d. [Şehristânî, *Milel*, II, s. 20].

19 Fleiseher neşri, I, s. 69, 1.2.; s. 258, 1.9.

20 *Keşfu'z-Zunun*, bak Tevrat maddesine.

21 *Averroes' Philosophie*, M.J. Müller neşri, s. 97.

22 *el-Ecvibe el-Fâhire*, Kitab IV, Bölüm, 18.

Çok kere Tekvin'in tarihî kıssalarına muharref gözüyle baktığı için, tebdil görmüş bir kitaba pek fazla itimad göstermek istemez. Bu hususu o, Tevratın beş kitabıyla ilgili olan tenkidinin sonunda şöyle ifade ediyor:

هذا آخر كلام التوراة وهو تاريخ حدث بعد موسى عم بالضرورة فهو من غير المنزل قطعاً بل هو كلام القائل ولم يعرف انسان موضع القبر الى اليوم الذى كتب فيه هذا التاريخ ولا يعترفون بان التوراة زيد فيها ما ليس منها بل الجميع عندهم كلام الله وهو جهل عظيم منهم واذا زيد فيها مثل هذا امكن ان يقال ان تلك الحكايات الركيكة زيدت بالاهوية والاعراض وليست منزلة من عند الله تعالى بل يسقط الاحتجاج بجميع التوراة لان باب الزيادة والنقصان قد انفتح فلا...²³ بشئ بعد ذلك ويجب اجتناب الجميع خشية ان يكون زيد وهو محرم كما اذا اختلطت الحية بالمزكاة يحرم الجميع والذي يغلب على الظن ان السفر الاول الذى هو سفر البدء والانسان انه زيد بجملته وهم لا يشعرون.²⁴

Tebdil edenler olarak, İbn Hazm'da olduğu gibi, umumiyetle ya bir eazarz الوراق Ezra veya bir dinsizi öne sürer, veyahud Ezra (İbran: Ezra Hasofer) ki o رجل جاهل diye zikredilir.²⁵

Sayın müellifin bibliyografik açıklamalarında-VIII. İlave'de bunu da yapmıştır-islâm polemik eserlerinin muhtevası hakkında daha hususi şeylerin esash bir tetkikine girişmemiş olması, yani bunlardan hangilerinin Avrupa kütüphanelerinde mevcut olduğuna dâir bilgi vermemiş bulunması bizi cidden üzüyor. Polemiğin esas meselesi hakkında her müellifin almış olduğu tutumu tesbit etmek belki de mümkün olurdu. Şayed biz burada topyekûn veya kısmî metin tebdilini öğreten müelliflerin suçlamalarını neye dayandırdıkları şeklinde bir teferruâtı göstermek istersek, bahsi ziyadesiyle uzatmış oluruz. Sayın müellifin elde edebildiğini bu nevi kitaplar tebdilin isbatı hususunda Kitab-ı Mukaddesin hikâyevi bölümlerini kullanırlar ki, bu bölümlerde, hem sayılara

23 Leiden yazmalarında açık olmayan kelime: دو نو

24 a.g.e., Kitâb II, Bölüm. 9. Paragr. 13.

25 İbn Kayyim el-Cevziye (Leiden Yazmaları, nr. 1510 Testa) vr. 94r.

(yani nebîlerin yaşlarıyla ilgili,²⁶ hem de hikâyevî mevzularla ilgili olarak, imkansızlıklar ve tenakuzlara (Widersprüche), bir ilâhî kitaba yakışmayan müstehcen sözlere, nebî ve peygamberlere atfedilen çirkin davranışlara dikkat çekilir; işte bu kabil şeylerin onların görüşüne göre, Allah-tarafından inzal edilmiş bir kitapta yeri olamaz. İsbatlananan tenakuzlara gelince, bu isbatlar cidden Avrupa'daki Tevrat'ın ilk beş kitabına yapılan ilk tenkîd girişimlerini hatırlatır; her hâlükârda bu isbatlar böyle bir tenkidin ilk tecrübeleri olarak addedilebilir. Daha sonraları bu mevzudaki hü-lâsa ve şerhleriyle **İbn Hazm**, Eski Ahid'e²⁷ ayırdığı 34 tam varakın büyük bir bölümünü Tevrat'ın ilk beş kitabında²⁸ tesbit ettiği isbatlarla doldurmaktadır ki, *Fasl*'ın pek çok bölümlerinde ve onların daha fazla olan alt bölümlerinde 57 itirazda bulunur. Bunu, tarihî, nebevî ve manzum²⁹ diğer kitapların tebdil edildiğine dâir malumat takibeder, bilhassa mufassal olarak Zebur ele alınır ve onun 2,7 45,7.10 87,5. 110,1. Jerem. 82,1. yerlerinin tebdili (177. Ps.'den zikredilen yerler), 82,1. yer: **قام الله في مجتمع الالهة ووقف الله**

(gibi bu yerlere küfürbazlık olarak gösterilen sözler atfedilir. Bu yerler yanlış olarak belirtilmiş ve tercüme edilmiştir, fakat hangi tercümenin nakledilen yelere dayandığını araştırmak zahmete değer bir husustur. Sayın Müellif öylece görür ki, bu Sa'adjâ'nın tercümesi değil, aksine hristiyan ilâhiyatında da dogmatik mânası olan yerlerden anlaşıldığı gibi hristiyan-arab tercümesidir. Genesis [Tekvîn] 3.24'le ilgi aşağıdaki yerde âşikârdır ki, umumiyetle o, tercümelere göre çalışmıştır: **وبعد ذلك واسكن من شرقي * [جنة] عدن الكرويين (1) ولمع (2) سيف منقلب ليحفظ شجرة الحياة،**

26 Methusalim [متوشاليم] hakkında meselâ **İbn Hazm**, Beş kitabın ilgili beyanına göre Nuh'un gemisinde ölmüş olacağına işaret eder. Yaşı hakkındaki tenkidleri ise gayet tafsilatlıdır. [*Fasl*, I, s. 122 Mısır 1317/1899].

27 vr. 46r-84v. [I, s. 116-210].

* Matbu' nüshadaki ilaveler. Çeviren.

(1) [Matbu' nüshada : الكرويين] Çeviren

(2) [Matbu' nüshada : لهيب] Çeviren

28 Aynı şey yani beş kitap **İbn Hazm**'a göre (vr. 79v) 110 varaktan ibarettir, ki her sahife 23 satır, her satırda 10 kelime'den ibarettir. Deuteronom'u, o التكرار diye isimlendirir: vr. 80 v [I, s. 198].

ورأيت في نسخة اخرى منها ووكل بالجنان المشتهى (3) اسرافيل
ونصب بين يديه رحا ناريا ليفحظ طريق شجرة الحياة، قال ابو محمد
ان لم يكن احدهما خطأ من المترجم والا فلا ادري كيف هذا،³⁰⁾

- 372 Başka bir yerde kitab-ı mukaddes sonrasıyla ilgili bir polemik
32 bölümünden naklettiğim misallerden **İbn Hazm**'ın kendi polemğinde
ne türlü sert ve insafsız ifadeler kullandığı müşahade edilebilir.

Sinhâcî'de kitabının ikinci bâbının IX. bölümünde aynı metodu devam ettirir ki, yekûnunu 18 Eski Ahid olarak bildirdiği değiştirilmiş yerlerin sayısıyla meşgul olur. Kitab-ı Mukaddes cümlelerini ibrânice orijinal şekli içinde arabca transkribe ederek nakleder ve bilhassa edebe aykırı bölümler üzerinde mufassal bir tarzda durur. Ondan öğreniyoruz ki, bu yerlere yahûdiler kollektif bir isim olan النجاسات derler³¹, zannediyorum ki, bu isimlendirme benzer sebep yüzünden Talmud'un kullandığı Agada Seldofi'ye uygun düşer³². **Ebu'l-Fidâ**'nın da bu kabil yerleri naklettiği malumdur³³. Umumiyetle **Sinhâcî**'ye bağlı olarak gördüğüm **İbn Kayyim el-Cevziye**'de aynı yerleri ele alır. Sadece muhtedî **Yahya b. İbrahim er-Rakîlî**'nin (Steinschneider, s. 34. 83) pek ilgi çekici sebepler yüzünden ayrıntılı bir özellik taşıyan polemik etüdleri³⁴ nazar-ı dikkate aldığı bu mevzuları da aşarak, bu gün bizim ilk beş kitaba sokulmuş vesikalar dediğimiz hususu bilhassa yansıtır. Hususiyle o, "Savaş

(3) [Matbu' nüshada: المشتهى] Çeviren.

29 Hoh. L. hakkında o, vr. 83r'de [I, s. 207'de] şöyle diyor: يسمى شار هشيريم
معناه شعر الأشعار وهو على الحقيقة هوس الأهواس لانه كله كلام أخق لا يعقل ولا
يدري أحد منهم مراده لانه مرة يتغزل بمذكر ومرة يتغزل بمؤنث ... ولقد رأيت
بعضهم يذهب الى انه رموز عمل الكيمياء وهذا وسواس.

شار kelimesini imâle ile okumuştur (zira **İbn Hazm** Endülüslüdür). H.L. arapca eserlerde
çok kere کتاب او شير diye geçer, kşl. **Rödiger**, *De origine et indole...*, s. 83 dipnot.
93. نشد الانشاد da çok defa geçen bir remizdir.

30 **İbn Hazm**, vr. 48r [I, s. 121].

31 *el-Ecvibe*, Kitâb II, Bölüm. 9, paragr. 2 في التواء ان داود عم مزيرو
وتفسيره ابن زنا ... ومثل هذه الحكاية كثيرة في التوراة يسمونها النجاسات
وناهيك بكتاب مشتمل على النجاسات وكيف تليق نسبته إلى الله تعالى،

32 Babyl. tr. Sanhedrin vr. 99b.

33 *Historia anteislamica*, Fleischer negri, s. 40

34 Viyana Saray Kütüphanesi yazmaları A. F. nr. 58. Müellif kendi ifadesine
göre şerefli bir arabca ile yazmıştır.

Kitab"ından كتاب فتوح الله ve ibran. Moşlim: الممثلين adına nakle-
dilmiş parçaların muhtevasını daha esash bir şekilde tetkik ede-
rek, değersiz muhtevah bu kabil şarkuların ilâhî vahiy olmalarının
imkansızlığına dikkati çeker³⁵.

373 Ehl-i Kitaba karşı yapılmış olan polemik kitabiyatta yer
alan tebdil meselesi dışındaki en önemli nokta Hz. Muhammed'in
33 risaletinden ve islâmdan bahseden Kitab-ı Mukaddes cümlelerinin
tesbiti meselesidir. Kur'ânda 7. Âraf/156. [157]. âyetinde Hz.
Peygamberin Ehl-i Kitabın kitaplarında zikredildiği söylenir ve
Hadîs-kitâbiyatı çok kere bu faraziyeyi aksettirir. Tebdil köy-
fiyetini, aslı metnin zamanla ört bas edilişi olarak anlıyan bazı
ilâhiyatçılar, kitaplarda mevcut olan ismin Hz. Peygamberin
arabça ismi olduğu fakat diğerleriyle birlikte bunun da kitaplar-
dan silindiği görüşüne sahip oluverdiler. Bununla beraber bu
görüş umuma yayılmadı, ekseriya avam tarafından ifade edildi,
ilâhiyatta geçerlilik kazanmadı. İbn Kayyim el-Cevziye şöyle di-
yor: "Şayed yahudî ve hristiyanlar, üzerinde yaşadıkları dünya-
nın her tarafındakilerle ittifak edip bu isimleri kitaplarından sil-
diler faraziyesinde bulunulursa, bu tamamen yanlış bir telakki
olur; müslüman âlimleri arasında hiç kimse bunu iddia etmez.
Allah da bu hususta Kur'ânda bir şey söylemedi, keza İmamlar-
dan, Sahâbîlerden ve onlardan sonraki müfessirlerden hiç biri
bu mânada bir beyanda bulunmadı. Bu olsa olsa, avamın bu kabil
bir görüşle islâma yardım ettiğini zannetmesinden ibarettir, fa-
kat şu vecize burada geçerlidir: akıllı muarızın en çok istediği
şey, câhil bir dostun, düşmana yardım etmesidir. Onlar, Kur'-
ânın 7. Âraf/156. [157] âyetinin mânasını yanlış anladılar ve
Tevrat ve İncil'de mevcut olan ismin gerçek arabça isim olduğunu
zannettiler, fakat böyle bir isim bu kitaplarda asla mevcut
değildir. Mezkûr olan şey ise, onun vasıflarının tasviri ve zuhur
edeceği zamandır"³⁶ zira dünyada bir benzeri, dünyanın kurulu-
şundan beri görülmemiş ve kıyamet kopana kadar da görülmeyecek
olan öyle pek değerli bir hâdisenin peygamberlerin kitaplarında
zikredilmemiş olması nasıl düşünülebilirdi"³⁷. Çeşit çeşit isimlerin
zikredilmesi hiç te az değildir ki, bunlar arasında Peygamberin
Eski ve Yeni Ahid'de mevcut olduğu söylenir (Steinschneider,

35 vr. 17a-b.

36 Leiden Kütüphanesi Yazmaları cod. 1150 Testa vr. 35 v.

37 a.g.e., vr. 45r.

s. 325 A. 43), ve bununla ilgili hadisler hakkında Sprenger'in ilgili araştırmasına (*Mohammad*, C.I, s. 155 v.d.) işaret etmemiz gerekir. Müslümanlar, bu görüş sahiblerinin ileri sürdükleriyle ilgili olarak, Kitab-ı Mukaddes hikâyelerinin sevilen şahısların Agadacıları gibi davranmışlardır³⁸. Peygamberin isimlerinin çokluğu hususunda muhtelif görüşler vardır. Bu beyanlar bine kadar ulaşır³⁹. Kitab-ı Mukaddes'ten ve ondan bulunduğu farzedilerek

374 iktibas edilen isimler arasında sadece Paraklet فارقلط isminin yeni
34 Ahid'den alındığı kat'idir. Ayrıca محمد ve أحمد isimlerinin ibranice muâdillerini ihtiva ettiği söylenen Eski Ahid'den daha doğrusu Jesaja ve Daniel bölümlerinden iktibas edilirler. Şunlar Eski Ahid'de bulunan isimlendirmeler olmalıdır: ماز ماز veya مود مود (:meod meod Steinschneider, S. 327) umumiyetle izah edildiği üzere طيب طيب mânasındadır veya başkalarına göre-ki bunlar arasında Kâ-mûs vardır - الحسن الخلق الفكه النفس - . Başkaları bu ibranice sözlerin ses benzerliğini Hz. Peygamberin ismine yaklaştırdılar⁴¹. Hz. Peygamberin Eski Ahid'de geçen başka bir ismi de حميطا (Ka'b el-Ahbâr'dan menkûl) olmalıdır ve bu bilmecevâri sözün mânası: من يحى الحرم ويمنع من الحرام ويوطئ الحلال . şeklinde yazılmıştır. Biraz önce zikredilene benzer şekilde söylenen حمطانا ismi de rivayet edilir (belki de Ârâmice şeklindeki gibi yaklaşık olarak şöyle söylenir: hamdana, halmîda). Başka bir isim أحيداد صاحب القضيبي اى السيف olmalıdır (belki: Ahûz hereb); ayrıca جبار⁴² ve anlaşılmaz, izah edilemez (صحول)⁴³

38 Exodus rabbâ sect. 40. Elias'da 4, Bezalel'de 6, Josua'da 6, Moses'de 7, Mordechay'da 2, Daniel'de 5, Chananja, Mischaël, Azarja'nın her birinde dört peygamber ismi vardır. Hz. İbrahim için de çeşitli isimler zikredilir.

39 Kşl. Dorn'daki 201 isimle, Das Asiat. Museum in St. Petersburg. s. 218. Fenâri Ansiklopedisinde 300 isim var (N.F. nr. 7 Viyana Saray Kütüphanesi Yazmaları) vr. 76 v.

40 Hammer'in kataloğunda Şark matbu' eserler kütüphanesi yanlış olarak Câhuz'ın كتاب الاصنام 'ını türkçe eser diye vermiştir (Bûlâk 1245) s. 17.

41 İbn Kayyim, vr. 56. kşl. Kobak's Ztschr. C. IX, s. 28 orada ben bu yeri geniş olarak belirttim.

42 Steinschneider, s. 329.

43 İbnu'l-İmâd, vr. 328 v.

ismi de vardır. Bir de مشفع ismi zikredilir. Kötü bir izahla Jesaja 42'nin 3. ve 5. cümleleri aşağıdaki tarzda iktibas edilmiştir: لا يضعف ولا يغلب ولا يميل الى الهوى مشفع ويذل الصالحين الذين هم كالفضة الضعيفة...

Bu مشفع Muhammed isminin tamamen islâmî karşılığı olmalıdır: وقوله مشفع بالشين المعجمة والفاء المشددة بوزن مكرم وهي بالعبرانية مطابق لاسم محمد معنا ولفظا مقاربا لمطابقة مود بل اشد مطابقة ولا يمكن العرب ان يتلفظوا بها بللفظ العبرانية فانها بين الها والحاء.

- 375 Müteakib gelişme içerisinde İbn Kuteybe'den yapılan nakillerden
35 anlaşılır ki, bu, burada yaklaşık olarak Meşubah sözüne isnad edecek olan ve fakat yazıda hiç bir izi bulunmayan ibrânice bir kelimedir: يقولون شفح لاها اذا ارادوا ان يقولوا الحمد لله واذا كان

الحمد شفح فشفح محمد بغير شك⁴⁴

İslâm polemiğinin Hz. Muhammed'in risaletine dayandığı Eski ve Yeni Ahid'deki yerlere dâir olan düşüncesini Sayın Müellif, s. 325-29 da bu isnadlara karşı reddiye yazmış olan Sa'd b. Mansûr'a göre değiştirir. Orada işaret edilen yerler sayı itibariyle tamamen yenidir. Bu rakam, polemikci muharrirlerin Kitab-ı Mukaddesten iktibas ettikleri yerleri göstermekte, büyük ölçüde kâfi değildir. Bence malum olan polemik eserler arasında en geniş olarak bu yerlerle Sinhâcî, İbn Kayyim el-Cevziye ve Mayorkalı hristiyanlıktan dönme 'Abdullâh Tercümânî⁴⁵ meşgul olmuşlardır,

44 İbn Kayyim, vr. 69 v. Kşl. Nöldeke, *Geschichte des Korans*, s. 7.

45 Onun polemik eseri تحفة الاديب في الرد على أهل الصليب Steinsehneider, s. 34'de bu isimle gösterilmiştir. Burada, bazılarını tebârüz ettirmek istediğim önemli şahslar ve tarihi hadiseler pek çoktur. Onun, müslümanlığı açıklayışı anında eski dindaşları, istavroz çıkarmışlar ve onun islâm oluşunun sebebi evlenme arzusundan haşakası değildir, demişlerdir: (vr. 17r Cod. Leiden 432 Warner). فصلبوا على وجوههم وقالوا ما حمله. O, gençliğinde Bologna'da tahsil etti ve oradaki okulları tasvir etti vr. 9r:

وهذه (يعني مدينة بنونية من الأنبردية) مدينة علم عند جميع أهل ذلك القطر وتجتمع بها كل عام من الافاق ازيد من الفي رجل يطلبون العلم ولا يلبسون إلا الملف الذي هو صباغ الله ولو يكون منهم طالب العلم سلطانا او ابن سلطان فلا يلبس الا ذلك ليشين الطلبة من الغير ولا يحكم فيهم إلا القسيس الذي يقرؤون عليه.

- 376 fakat *Sinhâcî* daha büyük ölçüde iktibasta bulunur. Tamamen
 36 bozuk tercüme içerisinde mufassal olarak haber verdiği müslümanların bunları kullanımına dâir her birine uzun, kısa ilavelerde bulunduğu *Kitab-ı Mukaddes* yerlerini *Sinhâcî* 51 sayısına ulaştırır. Bay *Steinschneider*'in delilleri dile getirilmek istenirse, burada onun beyanlarını tamamlamak maksadıyla bahis konusu yerleri kısaca özetlemek isterim. Onlar من كتب القوم على صحة ديننا ونبوة نبينا صلعم وانهم بمخالفته كافرون وبمعاندته من الله مبعدون. başlığını taşıyan *Kitâbu'l-Ecvibe*'nin 4. bölümünün sadece muhtevasını teşkil ederler. İlgili yerleri *Sinhâcî*'ninkine uygun bir sırayla alıyorum: (1) Genesis [Tekvîn] 17, 17-20.-(2) 49, 10. daki Şiloh cümlesi الذى له الكل şeklinde tercüme edilmiş.-(3) Deuteron. [Tesniye]. 18, 15.-(4) 18, 19.-(5) Genesis. 16,8-11 -(6) Genesis 21, 13 cümlesi: جاعل ابنك اسماعيل لامة عظيمة لانه من زرعك وفاران جبل بنى (7) Deuteron 33,2: هاشم الذى كان محمد صلعم يتعبد فيه ويتحنث ... وفاران مكة باتفاق اهل الكتاب.

فاران اسم رجل من ملوك العمالة: 114v göre Varak الذين اقتسموا الارض فكان الحجاز وتخومه لفاران فسمى القطر كله باسمه⁽⁴⁶⁾.

Tunus'daki sultan Ebû Fâris Abdu'l-Aziz hakkında diğerleri meyanında aşağıdakileri zikreder: ومن اعظم مآثره بناءه للزاوية التي بخارج باب البحر من تونس وقد كانت فندقاً تستباح فيه كبار معاصي الله لان بعض كلاب النصارى التزمه باثني عشر الف دينار ذهباً في كل عام ان يبيع فيه الخمر وغيرها من المسكرات وتجتمع عنده من عظام المناكير ما يحزن قلوب الخلقين فترك مولانا ابو فارس تلك المجاني السخية الفاسدة لوجه الله تعالى حتى ولم يقنع بابطال تلك المعاصي وتغيرها حتى هدم الفندق المذكورة وبني عوضه زاوية عظيمة البناء والنفع وصارت متعبداً لإقامة الصلاة والذكر والعبادات وإطعام الطعام على الدوام لانه اوقف عليها أوقافاً جمة مفيدة من محترث وفدادين زيتون ومعصرة بازاءها وغير ذلك اثابه الله،

'Abdullâh'ın yazdığı senede (823 Hicri) Emîr, yabancı (yoksul) müslümanlar için bir hastane مارساتان kurar ve ona Afrikada ilk defa olarak vakıflar tahsis eder (vr. 27r). Ebû Fâris'ten önce sabun imâli iktidarın tekelinde idi; o bu endüstri dâim serbest bırakmıştı, vr. 28. r. ماله ومن ظهر عليه يعاقب في ماله ولا يعمل الا السلطان لوضع معلوم لا يباع منه الاقيه،

46 Nöldeke, *Orient und Occident* II, s. 651'de bu beytin islâmî kullanımına dâir fazla bilgi için bakıla.

- 377 kşl. Steinschneider, nr. 3. - (8-18) Yeni Ahid'in Yohanna nüshasından alınmış Paraklet Yerleri.-(19) Ps. [Mezâmîr] 39, 2. 4-7 cümleleri şu mülâhazayla:

يشير صلوات الله عليه الى هذه الامة ورفع اصواتهم بالاذان فانه لم يكن لغيرها من الامم والسيوف العربية ذوات شفرتين والعجمية لها شفرة Ps. 48, (20) - واحدة وانتقم الله تع بها من جملة الامم الخ.

ان ربنا عظيم محمود وفي قرية
الاهنا قدوس

burada Muhammed ismine işaret eder, ikinci cümle Mekke'ye işaret eder. - (21) Ps. 72, 8-15 cümleleri serbest ve kısaltılmış tercümedir. - (22) Jesaja 42, 11-12. - (23) Ps. 2, 7-9. Şurası şayan-ı dikkattir ki, burada Hz. Muhammed'in risaleti için delil olarak iktibas edilmiş olan Mezâmîr'deki bu yerler İbn Hazm'da Allah'a karşı küfürbazca beyanlar ve tebdil keyfiyetinin delilleri olarak gösterilmektedir; bak. yukarıda S. 371'e. - (24) Ps. 8, 5-7. cümleler şöyle tercüme edilmiş: من الرجل الذى ذكرته والانسان الذى امرته والبسته الكرامات والمجد وملكته على جميع خلقك

ve Hz. Muhammed'le ilgili olduğu söylenir. - (25) Jesaja 21, 6-9. cümleler bir araya getirilmiş. Bilhassa 7. cümledeki Rekeb Hamor ve Redeb Gamal sözlerine ağırlık verilmiş فراكب الحمار المسيح وراكب الجمل محمد بل شهرته عم بركوب الجمل اكثر من شهرة المسيح بركوب الحمار فان المسيح عم كان كثير السياحة على رجليه. وانما فى الانجيل انه دخل المدينة راكبا الحمار والصغار حوله يقولون مبارك باسم الرب ومحمد عم اسقط اصنام (اصناف Cad.) بابل وغيرها، وهذه الصفات كلها لم تحصل الابمكة حملت Jesaja 60,4-7: (26) - اليها ذخائر البحرين وحج اليها الامم على اختلاف اصنافهم وسيقت اليها الابل والغنم هدايا وضحايا وهذا التعظيم انما حصل لمحمد صلعم فيكون دينه حقا وهو المطلوب.

(27) Jesaja 54, 11-15.-(28) Jesaja 49, 1-5 kısaltılmış ve 5. cümledeki vre kabed bidyney Yahva sözleri şöyle tercüme edilmiş:

وصرت محمداً عند الرب وبالا هي حولي وقوتي

:ولد الفارغة المحتقرة Jesaja 54, 1-3 Biney Şomema sözleri

(30) - Sara'nın torunları ve ولد المشغولة Hacer'in torunları

Jesaja 42. 1.2.7.8.10. bu cümle gruplarında aynı zamanda Hz.

Muhammed'in isimlenişi mevcut olacaktır, bilhassa بحمد الله

378

38

تعالى حمداً حديثاً يأتي من أقصى الارض.

sözlerinde vardır. اقصى yerine ibrânice metindeki şu mikse Haarets sözlere uygun olan bizim yazmada افضل kelimesi vardır ve şurası muhakkaktır ki, Sinhâci bu LA. Eski Kitaplara sahip idi, zira bunlardan bahseden beyanları içerisinde bu sözlerden Mekke'nin kastedildiğini söylemektedir.-(31) Jes, 1-2 burada da ismin zikri geçmektedir: لبنان (Cod. بحاسن) Bu ön sezi Mekkeyle ilgilidir. -(32) Jes. 41, 8-16 cümleleri bir araya getirilmiş, sonunda: Tithalel sözleri için şöyle denmiş: وانت تتهج وترتاح: و تصير محمداً (33) Bir hüsnü kabulün isbatedildiği sanılan bir Jesaja cümlesi şu şekildedir: انى جعلت اسمك محمداً يا محمد يا قدوس الرب اسمك موجود من الابد.

-(34), (29). maddenin tekrarıdır. -(35) Jes. 9, 5-6'daki hamışra فنص على اخص علاماته: Jesaja'dan (36) وهي الشامة خاتم النبوة التي بين كتفيه: naklendenashker hibbi وabni ahmed olarak zikri vardır. -(37) Jes. 52, 7 Muhammed isminin ibrânice mivaşor kelimesine uygun görüldüğü yerin tercümesi:

انا سمعنا في اطراف الجبال صوت محمد. Jes. 43, 20 -(38) فكفى عن العرب والحجاز (والحجارة Cod. بالبرارى وبنات اوى والانعام وسمى الهدى ماء لانه يزيل عطش الضلال واخبر انه تع اصطفى هذه الامة من بين سائر الامم،

– (39) Jes. 60, 1–4 cümleleri Mekke ve hac’la ilgili görülmüştür. –

– (40) Hosea 12, 1 şöyle tercüme edilmiş: بنو اسرائيل واليهود قد نزلت امة الله الامة المقدسة المؤمنة Burada LA. âd râd am el sözleri yerine lectio vulgata od râd im el sözlerine dayanılmış; aynı şekilde Peschit. ’de öyledir.

Allah’ın milleti sözünden araplar anlaşılmıştır. – (41) Habak. 3,

3–12 cümleleri bir araya getirilmiş; Arabça tercümeye محمد keli-

mesi iki defa ithal edilmiştir. – (42) Jes. 2, 2.3 Micha 4, 1–2 Kâbe

ve Arafat dağı olarak alınmıştır. – (43) Ezech. 17, 6 v.b. çok

serbest tercüme edilmiş. – (44) 23, 22–25 cümleleri bir araya ge-

tirilmiş ve Bedir muharebesi olarak yorumlanmış. – (45) İsbatı

379 kâbil olmayan tahminî bir Daniel sözü Muhammed diye zikredil-

39 miş. – (46) Daniel 2, 31 v.d. tarafgirâne yorumlanmıştır, dördüncü

devlet, Hz. Muhammed’in devletidir. – (47) 7, 2 v.d. dördüncü

hayvanın 10 boynuzu Hz. Peygamberin Ashâbıdır. – (48) 10, 4 v.d.

pek serbest olarak yorumlanmış ve son olarak islâmiyetin ortaya

çıkacağına çok kat’i bir işaret görülerek islâmî mânaya döndürül-

müştür. – (49) Yeni Ahid’den şu başlıkla alınmış: قال يوحنا في

كتاب رسائل التلاميذ المسمى بفراكتيس

– (50) Jerem. 5, 15.16. “Uzakların kavmi” araplar olmalıdır.

– (51) Jes. 46, 9–11: هذا الطائر هو محمد عم لانه من البدو الشاسع عن

اقليم بني اسرائيل Zephanja ile ilgili yer (Steinschneider, nr. 8)

Sinhâci’ye iktibas edilmemiştir. Bu 51 yerin tercümesi ve kulla-

nılış şekli Sa’d b. Mansûr’un (Steinschneider, s. 328) müslümanların

delilleri hakkındaki hükmünü haklı çıkarır; bilhassa metinde أحمد

ve محمد sözlerinin her an öne sürülmesi bu kabildendir.

Bay Steinschneider tarafından hazırlanmış eserin telifinin sonunda yer alan tâsavvur 101. sahife ve bu bölümle ilgili ilâve-lerle tamamlanır. Müellif bu esas bölümün dışında 388. sahifeye kadar tabiatıyla çalışma sâhasına dâhil edilebilecek ve tafsil edilmeleri gerçekten bunlarla ilgili görülebilecek pek değerli yedi ayrı ilâve takdim ediyor. Müellif başkaları gibi bunu yapmaktan istinkaf etmediği için, kendisine bâhusus teşekkür borçluyuz. III-

ilâ V. ilâveler eserin esasıyla pek yakından ilgilidir; onlar hristiyan ve yahudilere karşı açılmış olan Dürzî polemiğinin bibliyografyasını ihtiva ederler. Polemik temayüllü İncil Apokalips'leri ve aynı zamanda Arabça olarak muhafaza edilmiş (ve kısmen garb dillerine terceme edilmiş olan) misyoner eserleri, ki bu sonuncular tabiatıyla ötekilerin mâlum eserlerine mukabele olmak üzere ortaya çıkmışlardır. Bu ilâveler eserde tasvir edilen kitapları Nr. 182'ye kadar çıkarır. İlâve I, Ehl-i kitab ile Hz. Ömer'in bilinen ahidnâmesine dair kitabiyatı, daha sonra hasır altı edilmiş olan andlaşmalardan yapılmış seçmelerle birlikte geniş bir tafsilat içinde arzeder. Neşriyatın, muhalif neşriyatı tevlid etmesi, aksiyonun reaksiyonu takibetmesi gibi, islâm lehinde polemik; islâm aleyhtarı polemiği vücuda getirdi. İslâma karşı hristiyan polemiğinin bibliyografyası, hem taarruzî hem de tedâvui olarak arapçaya tercüme edilmiş ve eserin esas bölümüne alınarak alfabetik olarak sıralanmıştır.

XIII. yüz yılın ilk yarısına kadar islâma karşı açılmış olan hristiyan polemiğinin garb dillerinde yazılmış olanlarına gelince, bunlar İlâve VI'da bibliyografik olarak bir araya getirilmiştir (keza S. 227-234, en eski Kur'ân tercümeleri hakkında bir ilâveyi muhtevidir). Müellifin bizzat koyduğu kronolojik tahdid, onu içinde bulunduğumuz asrın (19. asrın 4. çeyreği) hristiyan polemik eserlerinden bahsetmesini engellemiştir; meselâ, Charles Faster'in *Mahometism'i Unveiled* (1828), ki bu eser de Daniel 8, 23 (Melech az panim) Hz. Muhammed'e hamledilir (Steinschneider, 349. 351. sayfelerdeki yahudi polemikcileriyle karşılaştır). Yeni Ahid'i de farsçaya tercüme etmiş olan ve Yeni Ahid'in Londra 1807 tarihli kendi baskısının Giriş Bölümünde bu çalışması hakkında: "quam eo labore ac studio perfeci ut ipsorum Persarum iudicio non dubitem asserere, tersiori stylo persice conscribi hoc posse, proeviâ dissertatione de christianae reliqionis veritate deque sacrarum litterarum sinceritate quas Muhammedani a Judeais et Christianis vitiatos credunt,⁴⁷) sözlerini söyleyen, Fransa'ya karşı giriştiği aleyhte faaliyetleriyle isim yapmış İran'daki İtalyan misyoneri Leopold Sebastiani'nin islâma karşı giriştiği polemiğin, islâma karşı yazılmış hristiyan polemikleri arasında zikredilmiş olması gerektirdi ki, zira müellif (Steinschneider) kitabının isim sahifesine koyduğu tahdidi (s. 393 ve 407 de fars-

47 *Journal des Savants* 1819 Avril, s. 215.

ça kitapları da zikretmekle) aşmıştır. Buraya ⁴⁸مجموع رشیدی adlı polemik de dahildir ki, bu eser ibrâniceyi çok iyi bilen tarihçi Reşidu'd-dîn tarafından telif edilmiştir (ö. 1318, Paris Milli Kütüphanesi Nr. 356). İslâma karşı yapılmış Yahûdi-İran polemigine bir misal olmak üzere de Gobineau'nun *Les religions et les philosophies dans l'Asie centrale* (Paris 1865) s. 37'ye işaret etmek isterim. Ehl-i Kitaba karşı olan islâm polemigi Türkçe olarak da yapılmıştır; meselâ, Sarrâc b. Abdullâh'ın *Mecmâ-i Latâif*'i.⁴⁹ 18. Yüzyıldan önce, batı dillerinde yazılmış ilmî münakaşa eserlerinin sayımında, Helen Tavşanı diye bilinen⁵⁰ islâm müderrisiyle Manuel Palaeologos'un münakaşalarının eksikliğini cidden hissediyoruz. İslâma karşı Bizanslıların meydana getirdiği daha önceki polemik bir eserle ilgili olarak da pek çok övgülerle zikredilmiş olan⁵¹ Johannes Cantacuzenus'un polemik eseri bu kitâbiyatın belki de bu gün bile gerçekten önemli bir parçasını teşkil eder. S. 220'de Steinschneider, Andrea Abdalla Maurus, Guy le Feyre de la Boderie'nin fransızca tercümesiyle: *Confusion de la Secte de Mohammed* (Paris 1547, kşl. Not. et Extr. IX s. 110) bu seriyi tamamlamıştır.

VII. İlâve hususi ve mufassal bir monografiyi meydana getirir ki, "İslâma karşı yapılmış olan yahudi polemigi" (s. 244-388) ile

⁴⁸ Ouatremère'in baskısı, Reşidu'd-din, *Histoire des Mogols de la Perse*. Introd. s. LX v.d.

⁴⁹ Viyana Saray Kütüphanesi yazmaları: Mixt. nr. 708 Bölüm IV ve V: قرآندن وانجیلدن وتوریتدن نصاری ویهودی دیننک بطلانن بیان ایدر، ویهودی سواللرینک ویزم آنلاره جوابلریمز بیانندهدر.

ki burada bilhassa Yahudilere karşı Cumartesi günü, kable ve nesih meselelerinden söz edilir (kşl. Steinsehneider, s. 322 v.d.) ve Hz. Mûsâ'nın şeriatinin mensûh olabileceği temskûla balesit âbidâ madamt السماوات Mûsâ'nın ماسکوا بالسموات kat'iyet olmadığı belirtilir. Mûsâ'nın ماسکوا بالسموات şeklinde nakledilen sözleriyle ilgili olarak Sarrac b. 'Abdullâh şöyle der: دوام ابدی مراد دکلدلر زیرا موسی عم بریده دخی دیمشدر که یستخدَم العید ست سنین یعتق فی السابعة فان ابی العتق فلیتقب اذنه ویستخدَم ابدآ ما دامت السماوات والارض ... ابدآ دینوکندن دوام ابدی مراد دکلدلر بلکه مبالغهدر.

(vr. 37 v.) Aynı görüşle hristiyanlara karşı da hücumu geçer: نصارادن بعض جهال ایدرلرکه عیسی باشدلر محمد ایاقدر پس شک دکل که باشک فضیله وار ایاق اوزرینه. (vr. 41)

⁵⁰ Not. et Extr. VIII, II, s. 323 v.d.

⁵¹ a.g.e., aynı yer, s. 328. 333. bilhassa bu araştırmaya dâhil olduğu için s. 339' da müslümanlar tarafından kullanılan arabea Kitab-ı Mukaddes tercümesinin taşıdığı özelliğe dikkati çekmek istiyorum.

kitap sona ermektedir. Arapça yazmış olan yahudi polemikçileri ve müdâfileri kitabın plânına uygun olarak temel bölüm içerisinde zikredilmişlerdir (Nr. 19 Sa'd b. Mansûr Nr. 24. **Jehûdâ hal-Lewî**, Nr. 75b. **Samuêl b. Çəfni**, Nr. 120b. **Samuêl han-Nâgîd**, bu bölüme **İbn Meymûn** alınmamıştır). Tam bir bibliyografya örneği olmak üzere, öğretici edebiyat tarihiyle ilgili tasvirin bütün teferruatıyla mevcuda dahil edildiği bu VII. İlâvede, islâma karşı girilmiş olan yahudi polemiğinin tekâmül tarihiyle ilgili eserleri, hem hahamların hem de karâîlerinkilerin mufasssal özellikleriyle birlikte, temel bölüme büyük bir yararı olacak olan kronolojik bir tertib içerisinde tavsif edilmiştir. Arab ve müslümanların yer aldığı yahudi kitablarındaki bütün isimler hakkında çok esaslı delilleri ihtiva eden bir araştırmayı, polemiğin asıl kitâbiyat tarihini de aşarak (s. 248-273), müslümanlara karşı girilen polemiğe vesile olması bakımından yahudi ilâhiyatçılarına faydası dokunan konuların tasvirinden sonra, bu zengin polemiğin kitâbiyat tarihini ele almak maksadıyla, düâlarda ve âyin manzumelerinde müslümanlara isnad ettirilen yerlerin bir araya getirilmesi (s. 274-301) takibeder. Maalesef, müellif bu bölümün sonunda, bu ilâvenin beklenmedik bir şekilde uzayıp gitmesi sebebiyle (s. 349) bir hayli kısa olarak özet yapmaya mecbur kalmıştır. Bu sebepten dolayı, muhtemelen S. 248 A. 9'da işaret ettiği ilâve VIII. de ertbas edilmiştir. Bu araştırma muallakta olan ilmi meselelerin çıkış noktaları hakkında pek önemli olan dikkate değer mülâhazaları da ihtiva eder. Yukarıda yalnız S. 344'de bu bakış içerisinde mutaassıb **Firkowitz**'in tebdîl keyfiyeti hususunda verdiği daha önemli bir delilin yerini zikretmiştik.

Son olarak, daha küçük vakı'alarla ilgili bir kaç mülâhazanın da bunları takibetmesi iyi olur: s. 29 v.d. Nr. 12 **كتاب البرهان على صحيح الإيمان** adlı kitap **Cod. Gethan Möller, C. I, s. 34 Nr. 152'deki** **كتاب البرهان المنسوب الى يعقوب اليهودي المتنصر في** **جهد القرية الخ** ile birlikte mütalaa edilmelidir.-s. 42 nr. 21'deki **جهد القرية الخ** dir.

Suyûti'ye dair araştırmalar Nr. 474 **Warner**'deki toplanmış külliyyat bu nüshayı ihtiva eden yazma eserlerle ilgili delilleri tamamlar. Bay Müellif **Meşrik ve Mağrib'e dair** (Budapeşte 1876) macarca yazılmış akademik araştırmasında **İbn Sinâ**'ya karşı olan hicviyeyi bundan nakleder. - s. 59 nr. 40'daki

رسالة في سب النبي صلعم و احكامه arapça sözleri Müellif şöyle tercüme eder: "Peygambere ve onun tebşîratına sövme hakkında risâle"; bunun yerine: "..... ve sövmekle ilgili hükümler hakkında risale" şeklinde tercüme etseydi daha doğru olurdu (İbranîce: dnuîm). – s. 72 nr. 60'daki kitap, aslında polemik bir eser değildir; fakat Mes'ûdî tarafından münakaşalar zikredilmiştir, Not. et Extr. VIII, s. 168. – s. 103, str. 8'deki شأنه 'yi' شأوه şeklinde okumalıdır. – s. 175. Reynolds' un kitabının nevine dair Palmer ve Dasent's'deki hüküm: Jerusalem the City of Herod and Saladin (London 1871) s. 59 dikkate değer. – s. 313 alt. str. 9'daki Kur'ân: 39. Zümer / 4. âyetteki زلفى kelimesi için olan şu zul-fa kelimesi matbaa hatası olmalıdır. s. 314 dipnot: 22'deki muhâsira'yı muhâdara oku! – s. 314 dipnot 23, str. 8'de ki ففهمت مغزاه sözlerini ففهمت معناه şeklinde ve str. 10'daki فلما kelimesini فلما şeklinde oku!, str. 16'daki النظر kelimesini النظر şeklinde oku! ve ظ ve ض harfleri transkribe sırasında çok kere birbiriyle karıştırılmış, – s. 324, str. 15'deki مثل ile كيف kelimesi arasında bazı şeyler atlanmış görünüyor. – s. 329 str. 9'daki تبوس kelimesini تكوم şeklinde oku! – s. 351 str. 6'daki nahvî terminolojiye dikkat edilmelidir, ki المقطع mutad olan المشتق (= هانجزار) için kullanılmış. s. 364, str. 9'daki يدعى kelimesini ومصباح şeklinde oku! – Str. 22. 32'deki klasik يدعى النبوة'daki الملك يستنعي kelimesini يستدعى şeklinde oku! – s. 383, str. 4'deki kuda kavda kelimeleri, müellifin açıkladığı gibi Chodâvend değil, Chudâbende'dir. – s. 388, str. 6'daki ينعال kelimesi müellifin dosdoğru olarak yazılmış kelimeye yaptığı tashih يلعان ilk iki aslı sessizlerin Metathesis ile bütün hallerde kullanılan âdi şeklidir ki, teleffuzu: yin'al'dir. – s. 392. Alelumum bir metin tebdili imkânına karşı çıkmak için, yahudi müdâfileri ve müslümanlar arasında el-Bikâî Tevrat metninin aslına mutabıklığı hususunda ısrar ederlerken, muarız taraf metnin farklılığını idida etti. Bununla ilgili olarak İbn Hazm varak 46 v'de [I, s. 117] şöyle

der: قال ابو محمد اول ذلك (يعنى الادلة) ان بايدى السامرية توراة غير التوراة التى بايدى سائر اليهود يزعمون انها المنزلة ويقطعون بان التى فى ايدى سائر اليهود محرقة مبدلة وسائر اليهود يقولون ان التى بايدى السامرية محرقة مبدلة ولم يقع اليها توراة السامرية لانهم لا يستحلون الخروج عن فلسطين والاردن اصلا،

Yahûdi arap kitâbiyatının münderecat bolluğu, Steinschneider'in Bodleian kataloğundaki, bu ve öteki aylık mecmualarda ve bilhassa takdim edilen bu kitaptaki münferit tetkiklerde ve zikredilen kitâbiyattaki malzemeleri ele alacak ilmî araştırmaların yapılacağı ümidini vermekte ve okuyucu bu kitâbiyatın hayli uzun zaman önce gerçekleşmesi ümidedilen tarihini Steinschneider'in neşretmesi arzusunun duymaksızın, onun devamlı ilmî gayret sarfıyla meydana getirdiği bu yeni eserini elinden bırakmamaktadır. Tanıtılan eser, aynı şekilde müellifin Oxford kataloğuna göre hazırlanmış bir kopyasına sahibolduğu ve çalışmalarında da sık sık kıymetli hülasalar verdiği Mûsâ b. Ezra'nın كتاب المحاضرة و المذاكرة'sinin mufasssal bir insicâm içinde yakından öğrenilmesini de ısrarla tavsiye eder. Meselâ bu eserin 102-3 sahifelerinde verilen hülasadan Ebu'l-A'lâ el-Ma'arri'nin Kur'ânına dair küçük bir bilgi ediniyoruz. Böylece bu mecmuanın XXIX, s. 640, str. 3'de Ebu'l-A'lâ'nın Kur'ânıyla ilgili olarak hazırladığımız tebliğ'e açıklık getirilmekte ve bu Kur'âna الفصول والغايات isminin verildiğini öğrenmekteyiz.

İ L A V E L E R

I. 360. sahife için

Fahred-dîn er-Râzî ve eski din kitaplarından nakiller
Eski din kitaplarından yapılmış nakillerle bilgi edinme, Fahred-dîn er-Râzî'nin hem *Büyük Kur'ân Tefsirin*'de hem de vaazlarında bulunur. Bu kabil nakillerin nasıl gerçek olarak durduğunu burada metnen vereceğim bir misal ile açıklığa kavuşturmak istiyorum, çünkü arapça eserlerin Bûlâk baskıları hâlâ herkesce istifade edilir bir durumda değildir.

Mefâtihu'l-Gayb (8 ciltlik Bûlâk baskısı), C.I, s. 403 v.d.:

التاسع [يعنى من الادلة على فضل العلم] ان سائر كتب الله ناطقة بفضل العلم اما التوراة فقال تعالى لموسى عليه السلام عظم الحكمة فاني لا اجعل الحكمة في قلب عبد الا و اردت ان اغفر له فتعلمها ثم اعمل بها ثم ابدلها كي تنال بذلك كرامتي في الدنيا والآخرة، واما الزبور فقال سبحانه وتعالى يا داود قل لاحبار بني اسرائيل ورهبانهم حادثوا من الناس الاتقياء فان لم تجدوا فيهم تقيا فحادثوا العلماء فان لم تجدوا علما فحادثوا العقلاء فان التقى والعلم والعقل ثلاث مراتب ما جعلت واحدة منهم في احد من خلقى وانا اريد اهلاكه واما الانجيل قال الله تعالى في السورة السابعة عشرة منه ويل لمن سمع بالعلم فلم يطلبه كيف يحشر مع الجاهل الى النار اطلبوا العلم وتعلموه فان العلم ان لم يسعدكم لم يشقكم وان لم يرفعكم لم يضعكم وان لم يغنكم لم يفقركم وان لم ينفعكم لم يضركم ولا تقولوا نخاف ان نعلم فلا نعمل ولكن قولوا نرجو ان نعلم فنعمل والعلم شفيع لصاحبه وحق على الله تعالى، وقال مقاتل بن سليمان وجدت في الانجيل ان الله تعالى قال لعيسى بن مريم عليها السلام يا عيسى عظم العلماء واعرف فضلهم فاني فضلتهم على جميع خلقى الا النبيين والمرسلين كفضل الشمس على الكواكب وكفضل الآخرة على الدنيا وكفضلى على كل شئ،

بسم الاها رحمانا ومرحيانا: diye naklediyor: Aynı eser s. 164'de الانجيل اول diye naklediyor: Bütün cümle Süryânice'den transkribe edilmiştir, sadece ilk iki kelime için doğru görünüyor: بشما دالاها. Aynı sahifede eski bir din kitabıyla ilgili olarak pek büyük bir transkripsiyon hatası vardır, yabancı kelimelerin arapçada ne derece bozulabildiğini göstermeliyiz. İslâmın sembolik metninin sâdece arapça olarak kırâat edilmesi veya tercümece cevaz verilip verilemeyeceği bahis konusudur. (Kşl. benim "Şi'a'nın Kitâbiyat Tarihi... Beitrage zur Literaturgeschichte der Şi'a" adlı ilmî yazımın 67. Sahife v.d. ıylı). Sonunda şöyle deniyor: فعلى قول الخصم: تكون الصلاة صحيحة بقراءة الانجيل والتوراة وبقراءة زيد وانسان...

Son kelimeler metinde çokca tekrarlanıyor. Bilmece gibi olan زيد kelimelerinin: زنداوستا;= Zend avesta şeklinde veya bozulmuş izahında ن'a bir yer vermek için وستاك şeklinde okunmalıdır. *Mefâtihu'l-Gayb*'da tahrif meselesi de bahis mevzuu edilir. *Fahred-dîn er-Râzî*, metnin tahrifi lehinde hüküm verir (وحمل التحريف على تغيير اللفظ اولى من حمله على تغيير المعنى)

Aynı zamanda tağyirin Hz. Mûsa'nın veya Hz. Muhammed'in yahudi muasırları tarafından yapıldığı meselesi de tartışılır ve Kur'ân lafzının, her ikisini de kabule cevaz verdiği neticesine varılır (*Mefâtiḥ*, I, s. 575).

İlâve II. 361. sahife için.

Bahâ'ud-dîn el-Âmilî'nin Kitab-ı Mukaddes Nakilleri

Ben "Şi'a'nın Kitâbiyat Tarihi. . ." adlı makalemde (s. 54'de) yabancı eserleri nakleden şi'i müellifleri temayülüne işaret etmiştim. Bu husus 'Amilî'nin *Keşkül* gibi, eski ve yeni kitaplardan alınmış sistemsiz nakillerden başka bir şeyi arzetmeyen mozayika benzer bir kitâbiyat mahsulünde bilhassa kendini gösterir (a.g.e., s. 26 v.d.). *Keşkül*'deki Kitab-ı Mukaddes nakillerinin hangi cinsten olduğunu aşağıdaki örnekler ortaya koyacaktır: (Bûlâk Baskısı)

s. 291: في التوراة من ظلم خرب بيته [I, s. 12]:

مكتوب في التوراة يا موسى من احبني لم ينسني ومن رجا معروفي ألح في مسئلتى، s. 301: من التوراة من لم يؤمن بقضائى ولم يصبر على بلائى ولم يشكر نعمائى فليخذ ربا سوائى، من اصبح حزينا على الدنيا فكانما اصبح صاخطا على، من تواضع لغنى لاجل غناه ذهب ثلثا دينه، يا ابن آدم ما من يوم جديد الا ويأتى اليك من عندى رزقك وما من ليلة جديدة الا وتأتى الى الملائكة من عندك بعمل قبيح خيرى اليك نازل وشرك الى صاعد،

Burayı ile başlayan altı söz takip eder; sonuncusu da şöyledir.: يا ابن آدم ليس من انكسر مركبه وبقي على لوح في وسط البحر باعظم مصيبة منك لانك من ذنوبك على يقين ومن عملك على خطر،

Bu cümlelerden bazılarını başka müelliflerde Eski Ahid'den alınmış nakiller olarak rastladık. Sahife 325 vd. ında Eski Ahid'in Kanonun'un giriş kısmı bulunur ve arapça tercümedeki isimlerin ve münferit kitapların hemen hemen doğru olan muhteviyat beyanları, ismen zikredilmemiş *Fihrist* ve *Makrizi*'deki ilgili risaleler kısaca ele alınır. *Keşkül* müellifinin bu arapça tercümeleri tanımadığını yukarıdaki nakiller yeterli derecede ortaya koyar.

İlâve III, 374. sahife için

Tevrattaki Medine İsimleri

Peygamber Hz. Muhammed'in ismi gibi, islâmî telakkiye göre onun şehri olan Medine'nin de Kitab-ı Mukaddes kitaplarında açıkca zikredilmesi gerekir. *Semhûdî*, tarihî eserinde, Tevratta, Medine'nin 40 isme sahip olduğunu zikreder; bütün isimleri 95'i bulur. Medine'nin bu 95 ismi Hacla ilgili *Kitâbu'l-Hakika ve'l-Mecâz* adlı eserde meşhur Dimeşli âlim 'Abdu'l-Gani en-Nâbulûsî tarafından bütün etimolojik açıklamalarıyla sayılmıştır (Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi Yazmaları, Ref. nr. 362 vr. 311-318) ve Versus serisinde özetlenmiştir. Biz burada 'Abdu'l-Gani'nin sayımında açıkca işaret edilen isimleri ele alacağız, bunlar Tevrattan alınmışlardır *منقول عن التوراة* Nr. 46 *السلقة* yaygınlaşmış, hâkim olmuş veya sıcak şehir gibi pek çok anlamı var. Nr. 49.50 *طيبة* ve *طابة* Vehb b. Munebbih'den rivayet edilen bir hadise göre ikisi de Medine'nin Kitab-ı Mukaddes'teki ismidir. - Nr. 57 *العدراء* = bâkire, yani el değmemiş şehir. - Nr. 63 *القاصمة* = ezip kıran şehir.-Nr. 68 *المؤمنة* yani inanmış, veya başka bir açıklamaya göre: Güven veren.-Nr. 72 *الحبورة المتقدمة*, *الحبورة* ve *الحبوة* şeklinde bir kayıd konmuş, fakat izah edilmemiştir. Aynı kayıd Nr. 73'de *الحبة* ve Nr. 75'de *الحبوية* şeklinde vardır.-Nr. 83 *المرحومة* (Peygamberin risâletiyle).-Nr. 85 *المسكينة* mütevâzi.-Nr. 95 *الهدراء* ismindeki *ه*'yi *ع* okumalıdır: *العدراء* (bak. Nr. 57) veya sıcak şehir anlamındadır.

DÜZELTMELER

Bu makalenin "*İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*"nin geçen sayısında neşredilen ilk kısmında bazı yanlış dizilmiş kelimelerin doğruları:

- İİED IV, s. 155, str. 4: fe'kraûhâ
 s. 155, str. 6: feekrauâhâ
 s. 156, str. alt. 8: sulsâ
 s. " " " 7 : rabbehû
 s. 157, " " 3: meşyihî
 s. 158, str. 2 : Kurâ
 s. 158, str. alt. 3: kuvâ
 s. " " " 2: sunenu
 s. 160 " " 9: cumahî
 s. " " " 7: ahbertu ba'da
 s. " " " 6: fea'cebe
 z. 162 " " 16: Müellif metnindeki bu yanlışın doğrusu şudur: ya'cesim billâhi fekad ...
 s. 163, str. 5 : kalbik
 s. " " alt. 11 : yedhulu
 s. " " " 16: sunnete ebî-
 s. 164, str. 5 : hayrun min muşeyyedi
 s. 165, str. 3 : mu'âru
 s. " " 5 : Temîm
 s. 166, str. alt. 2: beşârât
 s. " " " 3: minhum bizâlike
 s. 167 " " 3 ve 2: 'âşe
 s. 168 " " 5: muhmele